

<https://helda.helsinki.fi>

Mitä ovat maailmanuskonnot?

Sakaranaho, Tuula

Gaudeamus

2020

Sakaranaho , T & Konttori , J 2020 , Mitä ovat maailmanuskonnot? julkaisussa H Pesonen & T Sakaranaho (toim) , Uskontotieteen ilmiöitä ja näkökulmia . 1 toim , Gaudeamus , Helsinki , Sivut 71-84 .

<http://hdl.handle.net/10138/327583>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Mitä ovat maailmanuskonnot?

Tuula Sakaranaho & Johanna Konttori

”Hindulaisuus on kuin puoleksi kivettynyt dinosaur, joka kävelee ympäriinsä 1800-luvun kirkkaassa auringonpaisteessa.”¹ Näin kirjoitti 1800-luvulla Friedrich Max Müller. Hän oli saksalainen kielitieteilijä ja taustaltaan protestantti, jolle ”kristinusko oli koko maailman toiveiden täyttymys”. Hindulaisuus taas oli hänen mukaansa rappeutunut puhtaasta uskonnosta pelkäksi taikauskoksi.² Max Müllerin käsitykset on helppo kuitata vain oman aikansa tuotteiksi.³ Yli sadassa vuodessa tietomme ja ymmärryksemme eri kulttuureista ja uskonnoista on kasvanut huimasti. Tästä huolimatta tapa, jolla maailman uskontoperinteitä kuvataan nykyään, ei välttämättä ole yhtään sen objektiivisempi kuin Müllerin aikoina.

Maailmanuskontoja esitellään hyvin vakiintunein tavoin, ja luokitteluissa luetellaan järjestään tietyt uskontoperinteet (ennen muuta kristinusko, juutalaisuus, islam, hindulaisuus ja buddhalaisuus), jotka mielletään merkittäviksi uskontoperinteiksi. Uskontoperinteiden moninaisuutta yksinkertaistavaa, yhtenäistävää ja oppia korostavaa esitystapaa eli maailmanuskontojen paradigmaa on erityisesti 2000-luvulla arvosteltu yhä enemmän.⁴ Vakiintunut tapa ymmärtää ja määritellä maailmanuskontoja ei ole vain teoreettinen kysymys, vaan se vaikuttaa myös siihen, miten esimerkiksi viime vuosikymmeninä Eurooppaan muuttaneita siirtolaisia lokeroidaan uskonnon perusteella.⁵ Asiaa mutkistaa myös se, että uskontoperinteiden kannattajat voivat nimetä uskontonsa ”maailmanuskonnoksi”, kun he haluavat korostaa kannattajien maailmanlaajuista levinneisyyttä ja uskontojensa universaaliutta.⁶ Uskontoperinteen ainutlaatuisuutta ja selvärajaisuutta korostetaan tyypillisesti

myös silloin, kun ajetaan joidenkin uskonnollisten ryhmittymien poliittisia päämääriä.⁷

On ensiarvoisen tärkeää tuntea uskontoperinteiden monimuotoisuutta, jotta opetuksessa, tutkimuksessa ja yhteiskunnassa välttyttäisiin yksinkertaistavilta ja stereotyyppioihin sortuvilta tavoilta kuvata maailmanuskontoja.⁸ Yksi merkittävä kysymys uskontotieteen alalla onkin, millä tavoin maailman uskontoperinteitä tulisi käsitteellistää ja opettaa.⁹ On vaativa tehtävä tuntea maailman uskontoperinteet, koska se edellyttää eri uskontojen ohella historian ja maantieteen tuntemusta. Uskonto on elimellinen osa eri maiden ja maanosien kulttuuria ja yhteiskuntaa, minkä vuoksi esimerkiksi islamia ei voi tuntea ilman Lähi-idän tuntemusta eikä hindulaisuutta voi käsittää tuntematta Intiaa. Maailmanuskontoja koskevaa tietoa onkin runsaasti, ja uutta tietoa tuotetaan koko ajan. Uskontotieteen tutkimuskohteista maailman uskontoperinteet saavat herkästi eniten huomiota. Uskontotieteilijöiltä odotetaan niiden tuntemusta mutta samalla myös kykyä arvioida kriittisesti erilaisia tietolähteitä ja usein myös halukkuutta osallistua uskontoja koskevaan julkiseen keskusteluun.¹⁰

MAAILMANUSKONNOT JA USKONTOTIEDE

Maailmanuskontojen opetus on ollut alusta lähtien tärkeä osa uskontotieteen opintoja myös Suomessa. Esimerkiksi Turun yliopiston uskontotieteen professorit ovat julkaisseet uskonperinteitä koskevia yleisesityksiä jo 1960-luvun alusta lähtien.¹¹ Uskontotieteen oppiaine perustettiin Helsingin yliopistoon vuonna 1970, ja sen alaksi määriteltiin ”korkeauskontojen” opetus. Oppiaine sijoitettiin teologiseen tiedekuntaan, mitä perusteltiin sillä, että tulevat teologit tarvitsivat maailman uskontoperinteiden tuntemusta työssään esimerkiksi opettajina.¹² Myös Suomen Uskontotieteellisen Seuran perustamista vuonna 1964 perusteltiin sillä, että kouluissa tarvitaan maailmanuskontojen opetusta.¹³

Nykyään tietämystä maailman uskonnoista ei tarvitse enää erikseen perustella. Globalisoitumisen ja maahanmuuton myötä maailman uskontoperinteitä koskevan tiedon tarve on kasvanut räjähdysmäisesti kaikilla yhteiskunnan alueilla. Erilaisista yhteiskunnista ja kulttuureista tulevien ihmisten kohtaaminen edellyttää, että tunnemme myös heidän uskonnollisia perinteitään. Uskontojen ohella meidän on lisäksi tunnettava uskonnottomuutta, jonka kannatus lisääntyy nopeasti etenkin

länsimaissa. Uskontotiede pyrkii vastaamaan tähän tarpeeseen muun muassa tarjoamalla kursseja maailmanuskonnoista.

Uskontotieteen maailman uskontoja käsittelevän kurssin nimi on aikojen saatossa vaihdellut ”korkeauskonnoista” ”suuriin maailmanuskontoihin” ja ”maailman uskontoperinteisiin”, mikä on heijastanut kulloistakin ymmärrystä siitä, mistä uskonnossa on kyse. Uskontotieteen ikuisuuskysymyksiin kuuluu uskonnon määritelmä, ja maailmanuskonnon määritelmä linkittyy läheisesti tähän kysymykseen.¹⁴

Euroopassa ja Yhdysvalloissa maailmanuskontoja on alettu opettaa yliopistollisena oppiaineena etupäässä toisen maailmansodan jälkeen. Tätä tarkoitusta varten kirjoitettiin ja toimitettiin oppikirjoja, jotka yleensä esittelivät eri maantieteellisillä alueilla vakiintuneita uskontoja. Lähi-idän uskonnot kattoivat tyypillisesti juutalaisuuden, kristinuskon ja islamin, ajoittain myös zarathustralaisuuden ja baha’in. Intian uskonnoilla viitattiin ennen muuta hindulaisuuteen ja buddhalaisuuteen, joskin myös sikhiläisyyttä ja jainalaisuutta saatettiin tarkastella. Itä-Aasian uskontoihin luettiin Kiinan uskonnot kungfutselaisuus, taolaisuus ja buddhalaisuus sekä Japanin uskonnot šintolaisuus ja buddhalaisuus. Esitykset olivat tältä osin hyvin yhdenmukaisia.¹⁵

Maailman uskontoperinteistä on kirjoitettu valtavasti kirjoja. Varhaisia esityksiä tarjosivat eri puolilla maailmaa liikkuneet tutkimusmatkailijat, lähetystyöntekijät ja antropologit. Uskontoperinteiden omat tekstit taas ovat kiinnostaneet erityisesti 1800-luvun eurooppalaisia kielitieteilijöitä, kuten aiemmin mainittua Friedrich Max Müllerä. Aihetta käsittelevien oppikirjojen joukossa yhdenlaiseksi klassikoksi on muodostunut Ninian Smartin kirjoittama *Uskontojen maailma* (1989). Maailmanuskontojen perusteoksia ovat myös Smartin *The Religious Experience of Mankind* (1969) ja *Dimensions of the Sacred* (1996). Smart lähestyy uskontoperinteitä fenomenologisesti tarkastelemalla niitä seitsemän ulottuvuuden avulla, jotka ovat kokemuksen, opin, käytännön, materiaalsen, etiikan, myyttien ja yhteisöjen ulottuvuudet. Nämä ulottuvuudet sopivat hänen mukaansa myös sekulaarien ideologioiden kuten nationalismien ja maolaisuuden tarkasteluun.¹⁶

Maailmanuskontoja on tarkasteltu 2000-luvulla muun muassa uskontososiologian, antropologian, historian, ihmisoikeuksien ja sukupuolen näkökulmista.¹⁷ Uskontotieteessä hyödynnetään eri näkökulmia tilanteen mukaan. Suomen kielellä on korkeakoulutasoisia oppikirjoja saatavilla edellä mainittu *Uskontojen maailma* ja suomalaisten

uskontotieteilijöiden kirjoittama *Uskonnot maailmassa* (1992).¹⁸ Jälkimmäisessä teoksessa uskontoperinteitä tarkastellaan historiallisissa jatkumoissa ja nykypäivän yhteiskunnissa sekä myös erilaisten teemojen, kuten pyhiinvaelluksen ja sukupuolen näkökulmasta.

MAAILMAN USKONTOPERINTEIDEN LUOKITTELUPERUSTEITA

Maailemanuskontoja käsitteleviin kirjoihin tutustuminen paljastaa sen, miten eri aikoina uskontoja on lähestytty ja esitetty. Tietyt maailman uskontoperinteiden luokittelut ja määritelmät esiintyvät aihetta käsittelevissä oppikirjoissa säännöllisesti.¹⁹

TILASTOT JA LUKUMÄÄRÄ. Tilastointi on yksi tärkeä tapa luoda kuvaa maailman uskontoperinteiden koosta ja samalla niiden merkityksestä: mitä suurempi kannattajakunta, sitä merkittävämmäksi uskonto on voitu määritellä. Uskonnon kannattajien lukumäärä on ollut yksi tärkeä mittari, jonka myötä eritoten kristinuskko, islam, buddhalaisuus ja hindulaisuus on nostettu keskeisiksi maailmanuskonnoiksi. Sen sijaan juutalaisuus ei ole lukumäärällisesti merkittävä uskonto, mutta silti se on perinteisesti laskettu edellä mainittujen neljän ohella viiden suuren maailmanuskonnon joukkoon. Tämä selittyy ennen muuta sen vaikutuksella länsimaiseen kulttuuriin sekä kristinuskon ja islamin muotoutumiseen.

Tilastot auttavat osaltaan tarkentamaan kuvaa maailman uskonnoista, mutta on tärkeää olla tietoinen siitä, mikä taho niitä on laatinut, millä perustein ja mitä tarkoitusta varten. Uskontoja koskevat tilastot myös heijastelevat omaa aikaansa ja siinä vallitsevaa arvomaailmaa. Siksi ne herättävät myös monenlaisia kysymyksiä. Pitäisikö kristinuskon ja islamin sisäiset opilliset jakolinjat huomioida tilastoinnissa, vai päätyvätkö esimerkiksi katolilaiset, luterilaiset ja metodistit kaikki samaan kristittyjen kategoriaan? Entä miten määritellään uskontokuntaan kuuluminen? Riittääkö, että ihminen identifioi itsensä buddhalaiseksi, vai tuleeko hänen myös harjoittaa uskontoaan ja millä tavoin? Yksi merkittävä kysymys on myös se, miten uskonto käsitteenä ylipäänsä ymmärretään. Japanissa shintolaisuutta ei mielletä uskonnoiksi, ja Intiassa hindulaisuus on enemmän kuin vain uskonto. Itä-Aasiassa on myös tyyppillistä harjoittaa useamman uskonnon rituaaleja, mikä voi

eurooppalaisesta ja/tai kristillisestä näkökulmasta tarkasteltuna vaikuttaa erikoiselta. Yhteen uskontokuntaan kuuluminen ei ole globaali ilmiö.²⁰

Tilastojen yhteydessä on myös tärkeää kysyä, mitä tarkoitusta varten ne on tehty. Siirtomaavallan aikana tilastot auttoivat länsimaita järjestämään hankkimaansa tietoa ja perustelemaan omaa valta-asemaansa. Tilastoja on tuotettu ja tuotetaan edelleen myös kristillisen lähetystyön tarpeisiin: yhtenä uskonnollisen demografian merkittävänä kehittäjänä on pidetty pappina ja lähetystyöntekijänä 1900-luvulla vaikuttanutta David B. Barrettia, joka tuotti paljon erityisesti globaalia kristinuskoa mutta myös muita uskontoja koskevaa tilastotietoa.²¹ Kristillisistä intresseistä nousevan tilastoinnin ohella on nykyään saatavilla myös sitoutumattomien lähteiden tuottamaa numerotietoa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa toimiva Pew Reserch Center toimittaa säännöllisesti artikkeleita ja tilastotietoa eri uskontojen kannattajista, eri alueiden uskonnollisesta tilanteesta ja ylipäänsä erilaisista uskontoon liittyvistä teemoista, kuten uskonnosta julkisessa elämässä.

Tilastoja voidaan käyttää myös poliittisiin päämääriin: Ranskassa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä kaksi tahoa antoivat maan muslimien lukumäärästä arvionsa, jotka poikkesivat yleisestä käsityksestä selkeästi ylöspäin. Nämä tahot olivat äärioikeistolainen *Front national* -puolue (Kansallinen rintama), joka pyrki korostamaan väitettään islamin uhasta Ranskalle, sekä eräs muslimijärjestö, joka puolestaan pyrki osoittamaan, että Ranskassa on merkittävän suuruinen muslimiväestö ja että se tulee huomioida poliittisessa päätöksenteossa.²²

MAANTIETEELLINEN JAKO. Maailmanuskontojen tärkeimpinä syn-ryalueina pidetään Intiaa, Itä-Aasiaa ja Lähi-itää. Hindulaisuus ja buddhalaisuus ovat molemmat saaneet alkunsa Intiassa. Perinteisesti hindulaisuus ei ole juuri levinnyt Intian ulkopuolelle, mutta buddhalaisuus sen sijaan lähes hävisi Intiasta jo 1100-luvun aikoihin. Nykyisin buddhalaisuutta harjoitetaan Keski- ja Kaakkois-Aasiassa, ja seuraajia on myös Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Itä-Aasian uskontoihin luetaan Kiinan ja Japanin uskonnot eli taolaisuus, kungfutselaisuus, šintolaisuus ja eräät buddhalaisuuden suuntaukset. Lähi-idästä puolestaan ovat peräisin juutalaisuus, kristinusko ja islam. Nämä Lähi-idän uskonnot ovat levinneet paljon alkuperäisiä synnyinsijojaan laajemmalle alueelle. Juutalaiset ovat enemmistönä vain Israelissa, mutta lukumääräisesti eniten heitä on

Yhdysvalloissa. Islam puolestaan liitetään yleensä Lähi-itään ja Pohjois-Afrikkaan, mutta lukumääräisesti eniten muslimeja on Aasiassa.

Uskontoja tarkasteltaessa Eurooppa kuuluu Lähi-idän vaikutuspiiriin. Kristinuskon levitessä maanosaamme joutuivat paikalliset kansanuskon piirteet väistymään. Ne ovat kuitenkin jättäneet jälkensä eurooppalaiseen kulttuuriperintöön. Afrikka voidaan karkeasti jakaa pohjoisen islamin ja eteläisen kristinuskon hallitsemiin alueisiin. Pohjois- ja Etelä-Amerikka ovat nykyisin kristinuskon alueita, mutta niin Afrikassa kuin Amerikassakin vaikuttaa edelleen alkuperäiskansojen uskontoja.

Kasvavan siirtolaisuuden ja globalisoitumisen myötä uskontoperinteiden tarkasteleminen pelkästään niiden ”syntysijoilla” on yksinkertaistavaa ja vanhentunutta. Tämä on huomioitu myös maailmanuskontojen yleisesityksissä, joista esimerkiksi John Hinnellsin toimittaman kirjan *A New Handbook of Living Religions* (1997) uudistetussa painoksessa on lisätty kokonainen osio muuttoliikettä, sukupuolta sekä muita ajankohtaisia ilmiöitä varten.²³

LEVIÄMINEN. Maailman uskontoperinteet on jaettu niiden leviämisen perusteella yleismaailmallisiin eli universaaleihin uskontoihin sekä etnisiin, tiettyyn kansaan, valtioon tai kulttuuriin kiinnittyviin uskontoihin. Yleismaailmalliset uskonnot ovat laajalle levinneitä, ja ne harjoittavat yleensä lähetystyötä. Monet niistä kietoutuvat jonkun historiallisen henkilön eli uskonnon perustajan ympärille: kristinusko Jeesuksen, islam profeetta Muhamman ja buddhalaisuus Siddharta Gautaman. Etniset uskonnot puolestaan ymmärretään yhden kansanryhmän uskonnoiksi, jotka eivät tee lähetystyötä. Keskeisenä näissä uskonnoissa on jokin kansa, kielialue tai kulttuuri, kuten juutalaisuudessa yksi kansa, hindulaisuudessa kastijärjestelmä ja Intia, kungfutselaisuudessa kiinalainen kulttuuri ja šintolaisuudessa japanilainen kulttuuri.

Jako etnisiin ja universaaleihin uskontoihin on kuitenkin yksinkertaistava eikä ota huomioon historiallisia kehityskulkuja. Juutalaisuudessa on tehty lähetystyötä, ja siihen otetaan myös käännyttäisiä. Islam oli alkujaan arabien uskonto, ja vasta arabien levittäytyessä se alkoi levitä ja saada käännyttäisiä. Hindulaisuus puolestaan on aikojen kuluessa levittäytynyt laajalle alueelle ja hindulaistanut monia heimoja ja kansoja, mukaan lukien muiden maailmanuskontojen kannattajia. Heidät on liitetty kastijärjestelmään, joka on perinteisesti ollut tärkeämpi kuin

henkilökohtainen kääntymys tai tiettyihin uskonnollisiin käsityksiin ja uskonnonharjoittamiseen sitoutuminen. 1800-luvulta lähtien hindulaisuuden piirissä on alettu nähdä hindulaisuus universaalina perinteenä ja tehty käännöstystä, joka alkoi Intiasta ja on laajentunut ympäri maailmaa. Esimerkit osoittavat, ettei jako universaaleihin maailmanuskontoihin ja etnisiin uskontoihin ole mitenkään ongelmaton.

LÄHDEAINEISTOT JA JUMALAKÄSITYS. Lähdeaineistojen perusteella uskonnot jaetaan kirjoituksettomiin eli varhaiskantaisiin uskontoihin ja kirjauskontoihin. Yksinkertaisten varhaiskantaiset uskonnot perustuvat suulliseen perinteeseen, kun taas kirjauskonnoissa opit perustuvat pyhiin kirjoituksiin. Maailmanuskontoihin on yleensä luettu Aasiasta ja Lähi-idästä lähtöisin olevat viisi kirjauskontoa (juutalaisuus, kristinusko, islam, hindulaisuus, buddhalaisuus). On kuitenkin huomattava, että kirjauskonnot pohjaavat yleensä suulliseen perinteeseen, joka on esimerkiksi kristinuskossa ja islamissa kirjoitettu muistiin vasta uskonnon perustajan kuoleman jälkeen. Suullisen ja kirjallisen perinteen kytkeytyminen toisiinsa on ylipäänsä hyvin monimutkainen asia, jolle yksinkertaistava kahtiajako ei tee oikeutta.

Jumalakäsityksen perusteella uskonnot jaetaan teistisiin ja monistisiin uskontoihin. Teistisissä uskonnoissa uskotaan persoonallisen jumaluuden olemassaoloon. Teistiset uskonnot jaetaan monoteistisiin ja polyteistisiin uskontoihin. Juutalaisuus, kristinusko ja islam luetaan monoteistisiin uskontoihin, jotka hyväksyvät vain yhden Jumalan olemassaolon. Polyteistisissä uskonnoissa taas on monta jumalaa, joilla kullakin on oma tehtävänsä tai erilaisia voimia. Antiikin Kreikan ja Rooman uskonnot ja suomalainen muinaisusko luetaan polyteistisiin uskontoihin, samoin Euroopan esikristilliset perinteet.

Monoteistisistä uskonnoista kristinuskon käsitys Jumalan kolminaisuudesta voi ulkopuoliselle olla hämmentävä. Juutalaisuuden historian tutkimuksessa taas on kiistelty siitä, milloin siihen omaksuttiin vahva monoteistinen käsitys jumaluudesta. Islamista löytyy myös usko pyhimyksiin etenkin kansanomaisessa uskonnollisuudessa. Hindulaisuus taas esitetään yleensä malliesimerkkinä polyteistisestä uskonnosta. Ninian Smartin mukaan hindulaisessa kertomusperinteessä kyllä esiintyy monia jumalia, mutta samalla siinä on kehittynyt ajatus siitä, että eri jumaluudet ovat yhden jumalallisen olennon ilmenemismuotoja.²⁴ Ylipäänsä jumalakäsitykset vaihtelevat samankin perinteen sisällä suuresti

sen mukaan, puhutaanko eliittiin kuuluvien uskonnon specialistien opillisista käsityksistä vai kansanomaisesta arjen uskonnollisuudesta.²⁵

Monismilla tarkoitetaan käsitystä yhtenäisestä olemassaolon periaatteesta, joka ylläpitää maailmankaikkeutta ja kaikkia sen olentoja. Tällainen näkemys kuuluu niin taolaisuuteen, kungfutselaisuuteen kuin buddhalaisuuteenkin. Se on keskeistä myös hindulaisuudessa. Monistiin jumalakäsityksiin kuuluu panteismi, joka on ominaista varhaiskantaistaisille uskonnoille. Panteismi tarkoittaa uskoa siihen, että jumaluus on kaikkialla, tai vaihtoehtoisesti, että maailma ja jumala ovat yhtä. Panteismia on pidetty uskontojen alkumuotona tai uskontojen alkeellisena muotona, kirjoittajasta riippuen.

Maailmanuskontoja koskevassa kriittisessä keskustelussa on nostettu esiin se, että keskittyminen kirjalliseen perinteeseen on sulkenut ulkopuolelleen varhaiskantaiset uskonnot.²⁶ Toisaalta ekologisen tietoisuuden kasvu on nostanut uuteen arvoon varhaiskantaisiin uskontoihin liittyvän luontokeskeisen ajattelun, mikä on yksi esimerkki maailman uskontoperinteisiin liittyvien arvottamisten poliittisuudesta.

MAAILMANUSKONTOJEN PARADIGMA

Maailmanuskontojen paradigma on syntynyt pitkän ajan kuluessa ja nojaa yleisiin kehityskulkuihin niin tieteessä kuin politiikassakin: löytöretkiin ja siirtomaahistoriaan, valistuksen ajan perintöön, luonnontieteisiin ja teologian kehitykseen akateemisena oppialana.²⁷

Löytöretket 1500-luvulla ja länsimainen siirtomaavalta 1700-luvulta lähtien toivat eurooppalaiset tekemisiin muiden kansojen ja näiden uskonnollisten perinteiden kanssa. Erityisesti siirtomaahistorialla on oma merkittävä osuutensa monin tavoin Eurooppa-keskeisen maailmanuskontojen paradigman muovautumiseen. Englannin Itä-Intian kauppakomppania harjoitti kauppaa Intiassa, Hongkongissa, Singaporessa ja Malesiassa 1600-luvun alusta 1800-luvun puoliväliin asti. Myös hollantilainen siirtomaavalta kasvoi 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun ja toimi yksityisomistuksessa olleiden kauppakomppanioiden kautta. Siirtomaavaltaa motivoi taloudellinen hyöty yhdistyi kulttuuriseen imperialismiin, ja myös uskonnon tutkimus ja tuntemus haluttiin valjastaa siirtomaavallan taloudellisen edun tavoitteluun. Uskontojen tuntemus nähtiin tärkeänä, kun haluttiin käydä kauppaa muiden maiden

kanssa, valloittaa ne, tai pitää niissä omaa valtaa yllä. Esimerkiksi Friedrich Max Müllerin toimintaa rahoitti Itä-Intian kauppakomppania, ja hän oli sidoksissa brittiläiseen siirtomaavaltaan. Kontaktit tuottivat kosolti määrän tietoa, jota täytyi luokitella jollain tavoin.

Euroopan aatehistoriassa alkoi 1600-luvun lopulla valistuksen aika, jolloin pyrittiin eroon kirkon vallasta ja uskomisen sijaan korostettiin järkeä ja empiiristä tietoa. Valistukselle oli ominaista myös kriittisyys, johon saatiin aineksia löytöretkien myötä lisääntyneestä, muita kansoja ja uskontoja koskevasta tiedosta. Luonnontieteissä kehiteltiin erilaisia kasvi- ja eläinkunnan luokittelujärjestelmiä, ja 1800-luvulla Charles Darwin esitteli teoriansa lajien kehityksestä. Luonnontieteen ohella myös yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimuksen alat alkoivat kehittyä. Näitä sen ajan tieteellisiä ajatuksia sovellettiin myös uskontoihin. Luonnontieteistä omaksuttu ”tieteellinen ajattelu”, jossa korostettiin luokittelua ja lajien kehitystä, näkyi myös 1800-luvun teologiassa ja uskonnon määrittelyssä. Uskonto ymmärrettiin uskomusten ja käytäntöjen selkeästi havainnoitavaksi järjestelmäksi, joka koostui historiallisista kerrostumista. Samalla tavoin kuin eläinten ja kasvien myös uskonnon ajateltiin muodostavan oman luokkansa (uskonto), jossa voitiin havaita erilaisia lajeja (maailmanuskonnot, luonnonuskonnot).

Muita uskontoja tarkasteltiin ”kristillisen linssin” lävitse, jolloin huomio kiinnittyi oppiin, teksteihin ja historiaan. Tämän seurauksena siirtomaissa olevista uskontoperinteistä voitiin ajatella, että koska joillain kansoilla ei ollut kristinuskon kaltaista uskonnollista järjestelmää, niillä ei ollut uskontoja lainkaan. Kristinuskosta poikkeavat uskonnot luokiteltiin alkeellisiksi ”luonnonuskonnoiksi”. Uskonnot määriteltiin protestanttisen ihanteen mukaan, niin että esimerkiksi hindulaisuudessa korostettiin Veda-kirjoja ja Brahman, Višnun ja Šivan jumalallista kolmiyhteyttä. Uskontoja siis arvotettiin. Tavoitteena oli osoittaa kristinuskon ja erityisesti sen protestanttisten muotojen ylemmyys. Puhuttiin ”korkeauskonnoista” ja ”suurista” maailmanuskonnoista. Niin sanottujen primitiivisten uskontojen tuli kehittyä korkeauskontojen suuntaan tai ne häviäisivät. Protestanttinen vaikutus näkyi uskon, opin ja tekstin korostamisen ohella myös siinä, että uskonto ymmärrettiin yhä enemmän yksityiseksi, henkilökohtaiseksi ja yksilökeskeiseksi asiaksi. Uskonnollisen toiminnan sijaan korostui ajattelu ja opillisten rakenteiden hallinta, ja yhteisön sijaan keskiössä oli yksilö.

Eri uskontoja kuvattiin hyvin kaavamaisesti. Ne esitettiin puhtaaksi-viljeltyinä ja muuttumattomina, mikä ei tehnyt oikeutta ihmisen arjen monisäikeiselle uskonnollisuudelle. Lyhyesti sanottuna uskonnot esineellistettiin. Tämän seurauksena maailmanuskontojen oppikirjat sisältävät edelleen eräänlaisia uskontojen ideaalityyppejä, joilla ei välttämättä ole kosketusta ihmisten tai yhteisöjen arjen elämään.

MAAILMANUSKONTOJEN PARADIGMAN KRITIIKKIÄ

Maailmanuskontojen paradigmaa on arvosteltu useista eri näkökulmista käsin. Syytä kritiikkiin ovat antaneet muun muassa jo edellä mainitut kristinuskon painottuminen ja sen näkeminen muita uskontoja ylempi-arvoisena sekä paradigman linkittyminen kolonialismiin.

Kritiikissä kyseenalaistetaan käsitys, että maailmanuskonnot muodostaisivat selvärajaisia järjestelmiä, jotka erilaisten ominaisuuksien perusteella voidaan erottaa toisistaan. Paradigmaa noudattavien kuvausten perusteella syntyy helposti kuva oikeasta tavasta harjoittaa uskontoa ("kristityt käyvät kirkossa", "muslimit rukoilevat viisi kertaa päivässä"), mikä vie huomion siltä tosiseikalta, että ihmisten uskonnollisuus on usein kaukana tästä ideaalityypistä. Kuvauksissa korostuvat kirjalliset lähteet sekä uskonnollisten asiantuntijoiden ja eliittien näkemykset, mikä käytännössä tarkoittaa myös voimakkaasti sukupuolittuneita näkemyksiä – ovathan uskonnollisen eliitin jäsenet yleensä miehiä.

Maailmanuskontojen paradigma ei myöskään huomioi sitä, että uskontojen synty- ja kehityshistoria on usein sotkuisempi kuin "viral-lisessa" versiossa kuvataan. Moni laajalti tunnettu uskonto on saanut nimensä vasta 1800-luvulla ja kaiken lisäksi eurooppalaisilta. Tomoko Masuzawa havainnollistaa tätä kuvaamalla, miten buddhalaisuus tuotettiin 1800-luvun eurooppalaisten kielientutkijoiden työpajoissa.²⁸

Katmandussa 1830-luvulla asunut brittiläinen virkamies Brian Hodgson tutustui sattumalta sanskritin- ja palinkielisiin käsikirjoituksiin. Hän tajusi oitis, että ne olivat erittäin arvokkaita, mutta koska hän ei itse pystynyt niitä kääntämään tai lukemaan, hän lahjoitti niitä tieteellisille seuroille Intiassa, Englannissa ja Ranskassa. Pariisissa käsikirjoituksia alkoi tutkia Eugène Burnouf, joka julkaisi tutkimustensa tuloksena (ranskaksi) teoksen "Johdatus buddhalaisuuden historiaan" (1844). Tutkimuksen myötä alkoi vähitellen muotoutua käsitys, jonka

mukaan eri puolilla Aasiaa vaikuttavilla buddhalaisilla perinteillä oli yhteiset juuret Intiassa noin 500-luvulla ennen ajanlaskumme alkua. Käsitys buddhalaisuudesta kiteytyi kahteen asiaan: Siddhartha Gautamaan buddhalaisuuden perustajana ja laajoihin buddhalaisuuden tekstikorpuksiin. Gautaman perustama buddhalaisuus nähtiin alkuperäisenä buddhalaisuutena, joka oli kuitenkin vähitellen turmeltunut levitessään Intian ulkopuolelle. Buddhalaisuuden eurooppalaisia kuvauksia hallitsikin jako niin sanottuun todelliseen ja puhtaaseen buddhalaisuuteen sekä lukuisia paikallisia perinteitä sisältäneeseen sekarotuiseseen buddhalaisuuteen. Nimenomaan ”puhdas” buddhalaisuus ymmärrettiin maailmanuskonnoksi.

Vähitellen eurooppalaiset alkoivat olla selvillä siitä, että kristinuskon rinnalle oli noussut ylikansallinen uskonto, joka oli vanhempi kuin kristinuskko ja jonka kannattajamäärät ohittivat kristinuskon. Esimerkiksi vuonna 1884 julkaistun uskontotilaston mukaan maailmassa oli (sen ajan terminologiaa noudattaen) kristittyjä 432, muhametteilaisia 120, israeliitteja 8, buddhalaisia 503; brahmaaneja 138 ja pakanoita 234 miljoonaa. Käsitys kristinuskon ainutlaatuisuudesta ja ylemmyydestä muihin uskontoihin nähden alkoi horjua. Iän ja kannattajamäärän ohella huolta aiheutti myös ajatus, jonka mukaan kristinuskko jopa saattoi pohjautua buddhalaisuuteen. Syntyi voimakas tarve selittää, mistä oikein oli kyse, ja laannuttaa kasvavaa huolta. Tähänkin avuksi tuli edellä mainittu tapa jakaa buddhalaisuus puhtaaseen ja turmeltuneeseen perinteeseen. Kannattajaluvut näyttivät aivan erilaisilta, kun niihin otettiin mukaan vain ”oikeat” buddhalaiset. Yhteenvetona Masuzawa toteaa, että muodostamalla uskonnon nimeltä buddhalaisuus 1800-luvun tutkijat kaivoivat kuopan, johon he itse lankesivat.

Maailmanuskontojen paradigman mukainen kuvaus uskonnoista onkin abstraktio ja eräänlainen teoria siitä, millainen tietyn uskonnon tulisi olla. Sen avulla on mahdotonta päästä kiinni siihen, miten uskontoa käytännössä harjoitetaan. Intiassa on tavallista, että muslimit vierailvat hindutemppelissä, Lähi-idässä muslimit ja kristityt käyvät samojen pyhimysten haudoilla, ja Istanbulissa muslimit hakevat siunausta ortodoksikirkosta. Suomessa luterilaisen kirkon jäsenet saattavat uskoa jälleensyntymiseen, enkelihoitoihin tai mielenrauhaa tuovaan buddhalaiseen mietiskelyyn. Esimerkit osoittavat, kuinka keinotekoisia eri uskontojen luokittelut ja niiden erojen korostaminen voivat olla. Ihmisten arkista uskonnon harjoittamista ei välttämättä ohjaa niinkään tietyn

opillisen puhtauden vaaliminen tai rajojen pystyttäminen kuin avun löytäminen arkielämän ongelmiin.

UUSIA NÄKÖKULMIA MAAILMAN USKONTOPERINTEIDEN OPETTAMISEEN

Miten uskontotieteen perusteita tulisi opettaa niin, ettei opetus toistaisi maailmanuskontojen paradigmat? Tätä pohditaan muun muassa Christopher R. Cotterin ja David G. Robertsonin toimittamassa teoksessa *After World Religions* (2016).²⁹

Teoksessa esitellään esimerkiksi ruoan ympärille rakennettu kurssi. Ruoan ollessa kurssin keskipisteenä on helpompaa tuoda esiin elettyä uskontoa ja esimerkiksi naisten roolia siinä oppien, pyhien kirjojen ja uskonnollisten auktoriteettien jäädessä enemmän taka-alalle.³⁰

Toinen teoksessa esitelty tapa rikkoa maailmanuskontojen vakiintunutta esitystapaa on nostaa se tietoisesti osaksi opetusta. Eri kategorioita ja tapoja jäsentää maailman uskontoperinteitä voidaan tarkastella kriittisesti yhdessä opiskelijoiden kanssa, jotta he ymmärtävät, että maailman uskontoperinteiden perusoppikirjassa esitetty jaottelu ja esitystapa ovat vain yksi esitystapa monien muiden joukossa. Maailmanuskontojen oppikirjoja ei siten käytetä vain tiedon lähteenä, vaan ne muodostavat ikään kuin aineiston, jota tutkitaan ja analysoidaan kriittisesti.³¹

Teemu Tairan näkökulma maailman uskontoperinteiden opetukseen on puolestaan diskursiivinen. Hänen mukaansa on tärkeää tarkastella uskontoa koskevia diskursseja – sitä, miten tietyt ilmiöt on ylipäänsä kategorisoitu uskonnoiksi ja mitä valtasuhteita niihin liittyy. Taira nostaa myös esiin sen, että etnografisten tapausesimerkkien tuominen mukaan maailman uskontoperinteiden opetukseen on omiaan auttamaan opiskelijoita ymmärtämään, miten monin eri tavoin samaakin uskontoa eletään. Oppikeskeisyys johtaa herkästi ajattelemaan, että kaikki maailman muslimit todella rukoilevat viisi kertaa päivässä tai että katolilaiset noudattavat ylimmän uskonnollisen auktoriteettinsa eli paavin näkemyksiä niitä kyseenalaistamatta. Todellisuus on paljon tätä monimuotoisempaa.³²

LOPUKSI

Eri uskontoperinteiden kytkeytymistä tai sulautumista toisiinsa on usein kuvattu synkretismin käsitteellä. Edellä kuvattu esimerkki buddhalaisuudesta havainnollistaa hyvin, mistä on kyse. Synkretismi-käsitteen taustalla vaikuttaa ajatus ”puhtaasta, alkuperäisestä opista”, joka on ajan saatossa, erilaisten vaikutteiden myötä turmeltunut. Esimerkkinä synkretistisistä uskontoperinteistä käytetään usein paikallisia perinteitä, joissa on ikään kuin siirrytty pois ”autenttisesta” uskonnosta johonkin monimuotoisempaan, eri elementtejä yhdistelevään uskonnonharjoitukseen.³³ Uskonollisen eliitin näkökulmasta myös kansanomaisen uskonnollisuus on usein ongelmallista, ja sitä voidaan pyrkiä kitkemään pois opetuksen ja valistuksen keinoin. Esimerkiksi monet kristilliset fundamentalistiset liikkeet samoin kuin islamilainen salafismi pyrkivät nimenomaan palaamaan oikeaksi katsomaansa alkuperäiseen, puhtaaseen uskoon.

Mikään uskonto ei synny eikä kehity tyhjiössä vaan osana laajempaa paikallista, kansallista ja globaalia kulttuuria ja yhteiskuntaa. Siten ilman varsinaista synkretismiäkin uskonnot väkisinkin ottavat mukaan vaikutteita eri lähteistä. Erityisen hyvin tämä on nähtävissä ympäri maailman levinneiden uskontojen kohdalla: vaikkapa Kiinassa, Saudi-Arabiassa ja Yhdysvalloissa musliminaiset pukeutuvat eri tavoin ja moskeijat näyttävät erilaisilta. Kristinuskosta puolestaan on vallalla hyvinkin erilaiset oppisuunnat Etelä-Amerikassa, Italiassa ja Suomessa.

Uskontoperinteiden sisällä ja välillä vallitsee ääretön moninaisuus, jota pyritään tutkimuksen keinoin jäsentämään. Tähän tarvitaan käsitteitä ja luokitteluja, joita on pyritty kehittämään tieteellisessä tutkimuksessa. Maailmanuskontojen paradigman kaltaisten sudenkuoppien välttämiseksi olisi tärkeä nähdä käytettyjen käsitteiden ja luokittelujen kulttuuri- ja aikasidonnaisuus sekä nojautua niihin enemmänkin heuristisina välineinä kuin todellisuuden kuvauksina.

POHDITTAVAA

- Siirtomaavallan tukeminen ja ylläpitäminen oli 1800-luvulla tärkeä motiivi opiskella maailman uskontoja ja jäsentää niitä koskevaa tietoa. Mikä motivoi nykyajan ihmistä hankkimaan tietoa maailman uskonnoista ja käyttämään niitä koskevaa tietoa?

- ”Suorin tie jonkin kansan sydämeen kulkee uskonnon kautta olettaen, että se on yhä elävä eikä ole muuttunut muinaisjäänteeksi.”³⁴
Väite esitettiin 1950-luvulla. Pitääkö väite paikkansa vielä 2020-luvulla? (Mitä tarkoittaa, että joku uskonto on ”muinaisjäännös”?)

MITÄ OVAT MAAILMANUSKONNOT

1. Cotter & Robertson 2016, 6; Müller 1873, 279.
2. Cotter & Robertson 2016, 6.
3. Ks. Masuzawa 2005, 207–256.
4. Masuzawa 2005; Owen 2011; Tite 2013; Cotter and Robertson 2016; Stoddard & Martin 2017.

5. Owen 2011, 260.
6. Esimerkiksi hindulaisuus, ks. Weightman 1997, 303–304 ja Klostermaier 2007, 417–424.
7. Owen 2001, 261.
8. Ks. Ramey 2017.
9. Ks. Owen 2011; Tite 2013; erityisesti Cotterin ja Robertsonin toimittama kirja *After World Religions* (2016).
10. Ks. Chryssides and Geaves 2007, 2–5, 65–69.
11. Ringgren & Ström 1961; Holm 1998.
12. Markkula 1997; Gothóni & Sakaranaho 2016.
13. Holm 2014, 8–9; Honko 1972, 9–18.
14. Ks. Cotter & Robertson 2016, 3–5; Smith W. C. 1964; Smith J.Z 1978, 289ss.; Smith J.Z 1998.
15. Chryssides & Geaves 2007; Cotter & Robertson 2016.
16. Smart 1969; Smart 1989; Smart 1996; vrt. Owen 2011, 254.
17. Esimerkiksi Sharot 2001; Morris 2006; Nigosian 2008; Witte & Green 2012; Haker, Ross & Wacker 2006.
18. Hyry & Pentikäinen 2004. Ensimmäinen painos ilmestyi 1990-luvulla.
19. Ks. Chryssides & Geaves 2007, 103–109; Nye 2003, 6–19.
20. Ks. Ramey 2017.
21. Esimerkiksi Barrett, Johnson & Kurian 2001a & 2001b. Suomessa uskontotilastoja tuottaa etupäässä Kirkon tutkimuskeskus.
22. Zwilling 2010, 183.
23. Hinnells 1997.
24. Smart 1989, 56.
25. Ks. Sharot 2001.
26. Cox 2007; vrt. Owen 2011, 256.
27. Ks. Smith W. C. 1964; Smith J.Z. 1998; Masuzawa 2005; Cotter & Robertson 2016; Nongbri 2013. Ks. myös Hermann 2016.
28. Masuzawa 2005. Ks. Myös Chryssides & Geaves 2007, 126–130.
29. Cotter & Robertson 2016.
30. Desjardins 2016.
31. Ramey 2016.
32. Taira 2016.
33. Ketola 2007.
34. Smith 1961, 10.